

СЛОБОДАН Ж. МАРКОВИЋ

ТИПОЛОГИЈА ПРИПОВЕДАЧКЕ ПРОЗЕ МЕЂУРАТНИХ ПИСАЦА ИЗ ЦРНЕ ГОРЕ

Приповедачка проза између два светска рата писаца из Црне Горе настајала је нешто изразитије при крају треће и у четвртој деценији овога века – упоредо са бројним песничким остварењима. То је време стасавања неколико младих генерација црногорских интелектуалаца после првог светског рата, који су се интензивно укључивали у друштвени, културни и књижевни живот и своје присуство у њему обележавали књижевним и публицистичким прилозима, у почетку, у традиционалним и новим часописима и листовима, а, касније, збиркама песама и приповедака, романима, драмама и есејима. Већина их је после средње школе, а некада и у току гимназијског учења, одлазила из родног краја у веће културне центре, најчешће на студије, и по завршетку школовања ретко су се враћали у Црну Гору.

У међуратном времену Београд је био стециште црногорских студената, али их је било и у Скопљу и Загребу. Своје књижевне прилоге и књиге објављивали су у периодичним публикацијама и код издавача средине у којој су боравили, али су сарађивали и у завичајним листовима и часописима, посебно у цетињским и никшићким. Неки од њих, ако су се вратили да раде у Црној Гори, преузимали су да уређују периодичне публикације или су оснивали нове. Животни пут ових интелектуалаца и њихово литерарно стварање, овако глобално назначени, давали су извесне заједничке особине књижевним остварењима која су објављивали у овом времену. По тим особинама може се типолошки сагледати и њихова приповедачка проза, назначити њена општа својства, стваралачке судбине аутора и обриси историјског и књижевног доба.

Како је тема „Истакнути прозаисти међуратног периода у Црној Гори” ово разматрање ће се заснивати на приповедачкој прози Риста Ратковића, Душана Ђуровића, Николе Лопичића, Милована Ђиласа, који су своје приче и романе објавили у међуратном времену у посебним књигама. Такође ће бити речи и о приповеткама Радована Зоговића и Михајла

Лалића које су објављене у часописима а по неким својствима су карактеристичне. Блиске или заједничке одлике, као и различитости међуратне приповедачке прозе писаца из Црне Горе могу се груписати у неколико типова, које су условили или које изражавају слични животни путеви и судбине аутора у релативно кратком временском периоду – две деценије стварања, генерацијска блискост писаца – рођени су између 1901. и 1914. године, дакле, старосна разлика је десетак година (Д. Ђуровић – 1901, Р. Ратковић – 1903, Р. Зоговић – 1907, Н. Лопичић – 1909, М. Ђилас – 1911, М. Лалић – 1914). Они су проживели детињство у балканским и првом светском рату и младићски стасавали у бурним поратним друштвеним и књижевним превирањима и трагањима. Сви су отишли из родног краја на студије и нису се више враћали да стално живе у завичају, изузев Д. Ђуровића и донекле Н. Лопичића који су као професори поново провели извесно време у Црној Гори.

Појаву ових писаца као да је симболично назначио Милован Ђилас насловом своје приче *Момци њосле рајџа*, коју је прво објавио у календару „Будућност” а онда је прештампао и издао као посебну публикацију (Београд, 1931, с. 3–28). Како су детињство провели у ратовима 1912–1918. године ови писци су рат и његове последице носили у своме бићу. Они су и своју прозу претежно градили на ратној тематици, попут романа *Невидбоџ* Ристе Ратковића (Савременик СКЗ, Београд, 1933, с. 5–153) или је, пак, рат као животна и историјска чињеница налазио свој одјек, одсјај и сенку у поетској визији света коју су у приповедачкој прози стварали. То је био пут и могућност да означе и изразе једну тежњу књижевног времена, па њихова проза, између осталог, има и „документарни” карактер. „Документарност” су назначавали или у поднаслову, као на пример „Из докумената” (*Момци њосле рајџа*, М. Ђиласа, Бгд, 1931) или су је истицали хронологијом ратних догађања, као Риста Ратковић дочаравајући балкански и светски рат у паланци (*Невидбоџ*, Савременик СКЗ, Бгд, 1933.). Историјски и стварносни моменат присутни и у другим видовима приповедне прозе, попут везивања за текуће друштвене догађаје у земљи – сукоби на универзитету, аутобиографске моменте – осуде и робијање и збивања у свету – шпански грађански рат, као што је то чинио Милован Ђилас у првој и другој верзији приче *Гора и вода* (последња верзија објављена у збирци *Губавац и друге приче*, Београд, 1989, с. 27–32).

Други тематски круг међуратне приповедне прозе ових писаца је човеков судар са суровом животном стварношћу, претежно лоциран у Црној Гори а ређе у другим срединама. Ова проза најчешће почиње сећањем на родни крај и људе у њему међу којима се кристалишу ликови бораца и патника, бескрупулозних грабљиваца и страдалника, људи помиренних са судбином или прожетих пркосом и пробуђених у својој природи и сазнању, што је посебно дошло до израза у збирци приповедака *Сељаци* Николе Лопичића, (Вукац и Јошана у причи *Јошана*, с. 108–135, и Илинка Мијатова и Машута у приповеци *На орању*, с. 33–36, *Сељаци* Николе Лопичића, Бгд, 1939). У кругу сећања на детињство и родни крај Душан Ђу-

ровић је у својој приповедној прози дао уметничку представу о догађањима која се сливају у јединствен процес сукоба традиције и модерног, судара патријархалног живота са појавама што немилосрдно надиру са новим временом. У томе искрсавају бројни ликови који у црногорским брдима и кршу бивају распети између мита и стварности. Митски елементи подржавају настојање да се одрже и очувају људске вредности и лепота људског образа, којима се оличава тле на коме су поникли и оправдава учешће у драматичним суковима. То се нарочито огледа у прози Душана Ђуровића *Међу брђанима* (Београд, 1936) и *Људи са камена* (Београд, 1940) и у причама Радована Зоговића *Један дан на селу* и *Млин*.

Као инспирација а најчешће и као уметничка слика у овој међуратној приповедној прози присутан је свет детињства или сећање на њега и сан о њему, његови звуци и тишине, ишчекивања и страхови, светлости и сенке. То је и срж завичајне компоненте међуратних прозаиста из Црне Горе. Међутим, завичајна црта је колико ослонац у стваралачкој грађи толико и веза са књижевном традицијом коју је на црногорском тлу заснивао Стјепан Митров Љубиша својим приповеткама а која се везује и уклапа у традиционални ток српског реализма. Црногорски амбијент и животна атмосфера овога поднебља проширили су и обогатили регионалистички мозаик једног значајног реалистичког обележја наше књижевности. Приповедно су оживотворена станишта црногорског човека, која су расута по селима и бачијама, усамљена на раскрсницама путева и пропланцима, нешто згуснутија и комплекснија у котлинама у којима се развија паланка.

Завичајност и регионализам су произилазили колико из стваралачке условљености-сећања на детињство, са представама о свету које трају у сећањима и у сну. То је кристализовано и појачано откидањем и удаљавањем од детињства не само узрасно већ и географски – одласком у нову средину и променом себе у њој. Писци су о новој средини прихватили и упијали у себе све оно што је њиховој досељеничкој природи било блиско, а у склопу тога и у својој књижевној оријентацији и стваралачком поступку. Српски реализам је својом отвореношћу и још увек живим стваралачким присуством нудио могућност да пронађу себе и да се књижевно изразе. Традиционални критички однос реалиста према човековом друштвеном положају и људским односима, повезаност са завичајним амбијентом и судари са савременошћу, наративност која се, често, прожима лиризом омогућавали су да приповедачу уметничкој представи изражи оно што носи као наслагу у своме бићу, али и да га надгради у духу новог друштвеног и књижевног доба.

Између два светска рата у Београду објављују своју приповедну прозу афирмисани приповедачи Вељко Петровић и Исидора Секулић, своје мјесто освајају Иво Андрић, Милош Црњански и Драгиша Васић, а окушавају се као прозни писци Бранимир-Брана Ћосић, Душан Радић, Јован Поповић и други. Млади прозаисти из Црне Горе, који су претежно продужили школовање у Београду, читали су и виђали ове старије, већ угледне писце, међу којима су им неки били и узор, а са појединима су се сусретали и разговарали. Истовремено, они су били посредници и веза и оним својим при-

јатељима по перу и земљацима који су остали у завичају или отишли у неки други крај а жудно пратили културна и књижевна збивања у београдској средини. Битно је да су млади црногорски прозаисти живели у књижевној атмосфери, или били информисани о њој, која је својим врењима била изазовна и која је интензивно комуницирала са литерарним збивањима у свету. Ако извесни афирмисани писци београдске средине нису били привлачни узор и идеали младим ствараоцима, ипак су им били подстицаји да траже и нађу себе. У њиховим остварењима могли су видети односе аутора према историји и савременом друштву, према животној и књижевној традицији. Разноврсност стваралачког поступка и израза, однос према завичају као извору тема и мотива, месту догађања и боји поетског света у приповедачкој прози старијих писаца такође су привлачили пажњу младих прозаиста. Вељко Петровић, Исидора Секулић, Иво Андрић, Драгиша Васић и Милош Црњански су били уметнички оријентир и норма, али су млади црногорски прозаисти осећали блискост према реалистичким причама из живота српског села и паланке Душана Радића и фолклорно и социјално обојеној прози Бранимира Ћосића, који су својим трагањима настојали да изразе људске судбине у колоплету социјалних збивања и у светлости и одјецима првог светског рата. Близак им је био и Јован Поповић својом социјалном причом о војвођанској паланци у ратном метежу. Неки од дошљака нашли су се у кругу и пријатељевали са Браном Ћосићем и Јованом Поповићем. Након смрти Бранимира-Бране Ћосића (1934.) сарадња и пријатељевање са Јованом Поповићем се наставља и, заједно са њиме, Милован Ђилас, Радован Зоговић и Михајло Лалић су носиоци социјалне идеје у друштвеном, културном и књижевном животу. Својим идејама и стваралаштвом они настоје да обухвате и остваре продорну слику друштвених и моралних чинилаца, динамичност и интиму структуре свога доба. Заговорници су социјалне књижевности и блиско сарађују са младим писцима у Никшићу, на Цетињу и другим културним центрима Црне Горе.

Књижевна врења и друштвена оријентација ка егичким и социјалним питањима нашли су одјека у приповедној прози писаца из Црне Горе, у чијем стваралаштву социјална компонента има значајно мјесто. Својом прозом, поезијом и културном и идејном ангажованошћу они су постали запажени чиниоци књижевне атмосфере која је превазилазила београдске оквире и осећала се шире у земљи: Никшићу, Цетињу, Сарајеву, Скопљу, Славонском Броду, Новом Саду, Загребу и другде. Стваралачки допринос црногорских прозаиста био је препознатљив, како по тематској свежини тако и по изражајној специфичности. Роман *Невидбог* Риста Ратковића, збирке приповедака *Сељаци* Николе Лопичића, *Међу брђанима* и *Људи са камена* Душана Ђуровића и друга дела објављени су у Савременику Српске књижевне задруге и угледној едицији Нова књига Геце Кона, а неке приче претходно су штампане и у књижевном подлистку Политике. То је значило не само прихватање и признање зрелости прозних стваралаца из Црне Горе, већ и својеврсну кодификацију њихове књижевне вредности и доприноса савременој прози.

Круг прозних стваралаца који је претежно своја дела објављивао у Нолитовој библиотеци, Савременику СКЗ и Новој књизи Геце Кона доносио је приповедачку свежину и разноврсност, али је имао и извесних садржајних и изражајних блискости свога поетског света. Наглашено је њихово интересовање за друштвени положај човека и битни утицај те компоненте на судбину личности како у историјским тако и савременим животним токовима. Своје уметничке визије дочаравају у духу неореалистичких поступака. Књижевни критичари су многе од њих називали социјалним реалистима (Јован Поповић), ситним реалистима (Велибор Глигорић, нарочито писце приповедака), документарним реалистима (Радован Драговић) новим реалистима западног типа (Живко Милићевић), новим реалистима социјалног карактера (Радован Зоговић и Михајло Лалић у Младој култури) (види могу књигу *Књижевне појаве између два светска рата*, Ваљев, 1982. с. 115–124 и 160–173). Врло интензивна књижевно-историјска и књижевно-теоријска изучавања српске међуратне књижевности, која су се одвијала у претходним деценијама, нису ближе означила тип ове појаве и термилошки усталила њен назив. Тематска разумејеност, разноврсност стваралачких поступака и изражајно богатство приповедне прозе овога доба тешко се сврставају под једну одредницу. Приповедна проза писаца из Црне Горе у међуратном времену по стваралачком поступку и својерсном изразу не може се уклопити у један модел. Њихове приповетке и романе повезује заједничка црта – да свој поетски свет већином дочаравају у обрисима завичајног поднебља.

Милован Ђилас је у причи *Момци после рата*, на почетку четврте деценије узбуђено изразио судар са малограђанским видом савременог живота (посебно у граду), открио појаву разорености друштва и разочараности човека и назначио извесну потребу да се људи боре против неправди и изопачености. Та стваралачка оријентација присутна је и у његовим каснијим приповеткама, у којима је присутнији завичајни амбијент. Снажније веза са родним тлом обогаћена је и лирским односом према појавама а поетска представа носи дослух са савременим друштвеним збивањима и одлучност да се свет мења. Средином четврте деценије (1936–1938) Миловану Ђиласу се придружује песник Радован Зоговић приповетком коју објављује у часопису *Наша стварност*, а нешто касније и Михајло Лалић прозом штампаном у Младој и Новој култури. Њихова проза се одликује језгровитим и једноставним приповедачким језиком. Кристалним значењем речи они су премостили границу између чињеница тешких људских судбина и емоција које оне подстичу. Из подтекста њихове прозе, али и са понеком непосредном назнаком, уочљиво је да су се аутори определили против узрочника и криваца за људску беду. Желе да мењају свет. Ипак, у њиховим приповеткама је више присутна критика људских односа него афирмација жељеног живота.

Романескна проза Риста Ратковића је по својим битним особинама нешто друкчија од карактера приповедана. М. Ђиласа, Р. Зоговића и Михајла Лалића. У историјску тему о балканским и о светском рату Ристо Рат-

ковић је укључио и социјалну компоненту, али је испољио традиционални и митски однос према етици живота и појму људскости. Митско и традиционално у судару са савременим бескрупулозностима и грамзивостима ствара у приповедачкој представи психолошке слојеве, које условљава и чини сложеним разумска и нагонска страна људскога бића. Ирационални чворови у тим човековим испољавањима откривају да је роман *Невидбог* Риста Ратковића изражајно оплемењен експресионистичким искуством. По људској необичности и трзајима, бљеску и падовима *Невидбог* је, унеколико, ближи *Дневнику* о Чарнојевићу Милоша Црњанског него новом или социјалном реализму.

Реализам догађања и доживљаја, елементарност људске природе и потреба, психолошка слојевитост и сажете судбине јунака одлике су приповедне прозе Николе Лопичића. Говорећи или ћутећи актери Лопичићевих приповедака непрекидно казују нешто себи и другим, одгонетајући свој положај и људске односе. Ова проза доноси и изражава активан однос према судбини јунака, које је могуће прихватити или не прихватити за „саговорнике” – они су више за сажаљење него што се могу примити или одбити као носиоци идеје. Никола Лопичић је у својој прози баштинио нека својства критичког реализма.

У приповеткама *Међу брђанима* и *Људи са камена* и у роману *Дукљанска земља* Душан Ђуровић је приказао живот брђанина у неплодном кршу. Инспириран животом људи из свога завичаја писац је стварао јунаке који се боре да у теснацу живота сачувају народне и моралне вредности. Он у својој приповедној прози дочарава редукован живот црногорске средине и сиромашну природу у којој се тешко опскрбљују људске потребе. Његови јунаци својим судбинама више изазивају саживљавање са својим животним удесима, него што подстичу позив за активно учешће у разрешењу недаћа које их сналазе. У томе има изразите емотивности, која је као слој и одлика прозе Душана Ђуровића умногоме блиска неоромантичарским појавама између два светска рата.

Одлике разуђених типова приповедне прозе међуратних писаца из Црне Горе говоре о њиховим блискостима и разликама које произилазе из њихове завичајности, књижевног времена и природе стваралачких личности. Карактер њихових приповедака и романа откривају ликове аутора, али и уклапање њихових дела у књижевни развој и допринос особеностима литерарних процеса и појава између два светска рата, које су неки црногорски писци заговорали и у којима су били значајни актери.